

rande notapparat, vilket inte längre är så vanligt i etnologiska/kulturhistoriska doktorsavhandlingar i Norden.

Jag vill också ta upp en formell aspekt med tanke på läsbarhet. En nackdel är att citat och notapparat har skrivits med minimal stil och enkelt radavstånd. Det ger läsaren lätt intrycket av att vad som står med denna svårlästa stil är mindre viktigt. En doktorsavhandling är ju i första hand inriktad på en vetenskaplig publik. Då är all text lika viktig för den kritiske läsaren.

Till slut: Det har varit inspirerande att ta del av denna gedigna avhandling. Nutid relateras till historisk tid. Avhandlingen kan rekommenderas som ett viktigt kulturhistoriskt och etnologiskt forskningsbidrag.

Anders Gustavsson

Professor emeritus i etnologi

Institut for kulturstudier og orientalske språk, Oslo universitet

anders.gustavsson@ikos.uio.no

Eva Silvé, Friktion. Ernst Manker, Nordiska museet och det samiska kulturarvet. Lund: Nordic Academic Press [2021]. 320 s. ISBN 9789188909909.

Boken *Friktion. Ernst Manker, Nordiska museet och det samiska kulturarvet* är skriven av etnologen Eva Silvé. Boken knyter ihop säcken kring ett forskningsprojekt som har löpt på under många år. Projektet »Konstruktionen av ett samiskt kulturarv: Ernst Manker och Nordiska museet» finansierades av Riksbankens Jubileumsfond (2009–2011), men Silvé har kommit att arbeta med projektet och relaterade frågor ända fram till publiceringen av *Friktion*.

Redan huvudtiteln, *Friktion*, ger läsaren en signal om att den kommer att möta beskrivningar och analyser av en dragkamp mellan olika positioner med strävan få att skriva historien om det samiska kulturarvet; en historieskrivning fylld av spänningar, positioner och versioner som ibland skaver mot varandra. En inneboende brist på samstämmighet är Eva Silvéns egen träffande karakterisering av situationen.

Boken rymmer 8 kapitel som var för sig behandlar olika aspekter rörande det samiska kulturarvet. Det är en fröjd att bläddra sig igenom boken som är vackert formgiven och mycket rikt illustrerad med bilder och dokument från såväl Nordiska museets samlingar som andra kulturarvsinstitutioner och även privata bilder. Den är skriven med ett lättillgängligt, men ändå precist och pregnant språk, vilket gör den tillgänglig för såväl akademien som den intresserade allmänheten.

Boken inleds med ett traditionellt inledningskapitel där studiens utgångspunkter, syfte och mål, problemställningar, teoretiska verktyg, etik, källkritiska avvägningar samt material och metod presenteras. Studiens fokus har varit den museibaserade konstruktionen av det samiska kulturarvet. Ett grundläggande antagande är att museerna är samhällsbyggande institutioner, ett antagande som idag får anses vara ett axiom inom den kritiska museiforskningen och den bredare kritiska kulturarvsforskningen. Frågor som vanligen ställs inom ramen för sådana studier är hur detta samhällsbyggande går till, vad eller vilka som väljs ut som del av kulturarvet och vad som ställs i skuggan i denna selektionsprocess. Bokens syfte är att analysera hur samisk historia, samiskt kulturarv och samisk identitet har definierats, förhandlats och förmedlats under 1900-talet. I centrum för studien står museimannen Ernst Manker (1893–1972).

Manker utsågs 1939 till intendent vid Nordiska museet i Stockholm, med ansvar för forskning, samlingar och utställningar relaterade till samer och samiskt liv. Samhällets modernisering, masskonsumtion och förändringar rörande äldre samiska livsformer var faktorer som drev Manker i hans arbete. Ernst Manker följde i det avseendet en väl upptrampad stig inom en folklivsforskning vars motto länge hade varit att »rädda» så mycket som möjligt för framtiden. En intressant effekt av Mankers intensiva fältarbeten i Sápmi, som syftade till att rädda en äldre livsform till eftervärlden, kom även att bli en noggrann dokumentation av de förändringar som skedde i det samiska samhället och hur samerna i takt med moderniseringen inkorporerade en rad innovationer och hjälpmedel i sina liv, och förändrade sätt att klä sig m. m. Boken syftar även till att klarlägga Mankers och Nordiska museets roll i denna konstruktion av samiskt kulturarv och historia. Bidrog arbetet till att legitimera samers emancipation, att sträva efter moderna levnadssätt och rättigheter, eller kom Mankers arbete att låsa bilden av samerna vid ett homogeniserande och essentialiserat förflutet?

Silvén karakteriserar sin bok som en problematiserad, eller vetenskaplig forskarbiografi, ett begrepp hon hämtar inspiration till från flera forskare (Evert Baudou, Christer Lindberg, Sverker Sörlin). Det innebär att även om Manker är huvudperson i studien, så innefattar studien betydligt mer än Mankers individuella historia. Forskarbiografien karakteriseras av att det är medvetna val av centrala problem som styr biografien vilka når utöver den biograferade forskarens liv till en generaliserande nivå. Avsikten är att förstå en tid och ett samhälle genom ett individuellt liv, i det här fallet Ernst Manker, genom att studera forskningsprocessen och forskningens utveckling. Silvén vill med studien bidra till aktuell ämnesdebatt inom ramen för forskningsfältet postkolonial teori, kritisk museologi och urfolksrelaterad forskning. Som övergripande begrepp introduceras »fjällens sociomateriella nätverk» med naturlig hemvist i aktör-nätverksteori, ett begrepp som rymmer såväl mänskliga som icke-mänskliga aktörer (som arkivalier och föremål).

Bokens empiriska underlag består av tryckt och otryckt material producerat och organiserat av Manker själv, dokument och fotografier i Nordiska museets arkiv och Etnografiska museet samt i familjens eller släktens ägo. Den brevsamling som Manker själv ordnat i alfabetisk ordning efter avsändare och mottagare kommer väl till användning som källa. Att det även finns kopior av utgående brev gör det möjligt att följa korrespondensen med såväl vänner som fiender och att blottlägga Mankers tidigare okända ställningstaganden i frågor om rasbiologi, antisemitism och nazism. Analysen av Mankers positionering under 2:a världskriget är ett av bokens starkaste bidrag.

Kapitel 2, »Vem var Ernst Manker?» ger en biografisk översikt över Mankers liv och introducerar de teman (fältarbete och fotografi, föremål och materialitet, utställningar och andra iscensättningar) som var för sig kommer att behandlas i de kommande kapitlen. Här skildras hur Manker genom hårt arbete kom att spela en avgörande roll i den museibaserade konstruktionen av det samiska kulturarvet. Kapitlet redogör noggrant för tillkomsten av Mankers tjänst vid Nordiska museet som han tillträdde i juli 1939. Det lyfter fram Mankers förkärlek till det etnografiska fältarbetet och framförallt till fotograferandet; Manker såg till att vara i fält varje år och publicerade sedan fortlöpande under sin karriär dokumentära reseskildringar med en bred publik som målgrupp, ofta rikt illustrerade med egna fotografier. Det lyfter också fram flera intressanta omständigheter i Mankers biografi. Trots att Manker publicerade studier som mycket väl hade kunnat bedömas som en avhandling disputerade han aldrig. Däremot blev han utsedd till hedersdoktor 1953. Utan formell examen fick Manker en slags underdogposition i relation till bl. a. språkforskarna i Uppsala (en konflikt som

utvecklas i kapitel 6); för övrigt ett forskaröde som Manker delade med den samtidigt verksamme Carl-Martin Bergstrand, föreståndare för Västsvenska folkminnesarkivet i Göteborg (nu Institutet för språk och folkminnen). Andra omständigheter som blivit framträdande genom den grannliga genomlysningen av Mankers gärning är hur rasbiologins tankevärld genomsyrar beskrivningar av samer samtidigt som han uttrycker beundran och förnåd för de personer han samarbetar med och odlar mångåriga vänskaper i fält. Att även 1930- och 40-talens antisemitism och nazistiska ideologi fanns med i världsbilden är en tidigare okänd och av Silvén uppmärksammad omständighet.

Kapitel 3, »Fältarbete och fotografi», ägnas åt Ernst Mankers omfattande fältarbeten och metoderna deltagande observation samt fotografisk praktik. Silvén menar att Manker blev del av den framväxande etnografien och efterhand kom att sträva efter att skildra samerna som »hela människor» snarare än som fjällturismens stereotypiska skildringar. I texterna parades dock den distanserade etnografiska blicken med in-kännande, idealiserade beskrivningar. För den ämneshistoriskt intresserade är kapitlet en fröjd att läsa då det är sprängfyllt av intressanta sociomateriella och genuskodade aspekter av dåtidens etnografiska fältarbetspraktik: kollegieboxen (en platt box av konstläder där lösa hållslagna anteckningsblad förvarades för att vid hemkomsten sorterades och sedan renskrivas på maskin), studentmössan (det tidiga 1900-talets folklivsforskare bar ofta studentmössa i fält, en symbol för bildning, klass och kön), fjällkartorna och turistföreningens vandrarkort som gav rabatt vid övernattnings på turiststationerna, vadarstövlar (som nedvikta tjänade som förvaring för kamerautrustning), kamerastativ, vandringsstavar, regnkläder, tweedkavajer och hattar, och sist men inte minst alla dessa samiska medhjälpare som med all sin kunskap, sin lokalkännedom och sin inifrånposition banade väg för och möjliggjorde Mankers fältturer i fjällen samt Lill Manker, hustrun som ofta följde med och liksom många andra äkta hälften till 1900-talets manliga folklivsforskare gjorde enastående insatser vad gäller renskrivning av fältmaterial m. m. En begreppsanvändning lämnar mig dock något frågande. I kapitlet används begreppet *visuell repatriering* för processen att från museernas och arkivens håll öka tillgängligheten till fotografierna för de samhällen de härrör från. Processen i sig är positiv, men användningen av begreppet framstår som något avvikande från hur *repatriering* oftast definieras, i bemärkelsen 'återföra ett objekt, en samling, eller mänskliga kvarlevor till deras ursprungssammanhang'. Om det skulle vara fråga om en visuell repatriering borde såväl positiv som negativ återlämnas till ursprunget, och inte kvarbli inom ramen för kulturarvsinstitutionerna.

Kapitel 4, »Det materiella», koncentreras kring skapandet av Nordiska museets samiska föremålssamling och belyser vad som finns respektive inte finns i den. Silvén lyfter dels förekomsten av heliga och andliga föremål som trummor och sejtar (av vilka vissa bortförts mot samers uttryckliga vilja) och dels fynd från utgrävningar av offerplatser och mänskliga kvarlevor (som kvarlevor från en grav i Vapstens sameby, vilka inte återlämnades och återbegravdes förrän år 2001 efter krav från samebyn). Sejtarna förflyttades till skillnad från trummorna från sin ursprungliga miljö under senare tid, och var bland samlare eftertraktade objekt. Manker förvärvade inga sejtar själv, men Artur Hazelius, Nordiska museets grundare, bad sina insamlare att särskilt söka efter sejtar och dylikt. En annan föremålskategori, och betydligt mer ymnigt förekommande i museets samling, är föremål som valts ut för att representera den nomadiserande renskötselns tid. Av 6 500 inventarienummer utgörs ett par hundra av trummor, sejtar och offerplats- eller gravfynd. Resten speglar bohag, hantverk, dräkt, personlig utrustning m. m. I samlingen förekommer till största delen föremål som ansågs vara specifikt samiska, men det saknas föremål av mer allmän vardagskaraktär

som var gemensamma för fler människor vid den tiden. Detta får som effekt att i den »ideala samlingen» framstår samerna som ett folk som står vid sidan av moderniseringen och det moderna samhället; en bild som rent faktiskt är felaktig och som Ernst Mankers fältarbeten och fotografier kompletterar och destabiliserar.

Kapitel 5 ägnas åt skapandet av utställningar. Ernst Mankers utställning »Lapparna» öppnade 1947 och kom att bli en historiskt orienterad presentation av det nomadiserande renskötarlivet hos skogssamer och fjällsamer, det som sågs som kärnan i den samiska kulturen. Silvén beskriver noggrant tillblivelsen av utställningen, både idéer som förverkligades och idéer som kom att skrinläggas, och hon betonar hur graden av samernas medverkan i utställningens tillblivelse ändå får betraktas som avvikande i den tid den blev till i och att samerna tillerkändes ett visst aktörskap. Parallellt med att detta arbete görs skickar exempelvis folklivsforskarkollegor ut frågelistorna »Zigenare» (1946) och »Tattare» (1942) till museets majoritetssvenska meddelarstab.

Kapitel 6, »Sammanflätningar», fokuserar olika sammanhang där samer, forskare, institutioner och olika materialiteter är just sammanflätade i mångtydiga nätverksrelationer; relationer som präglas av asymmetrier baserade på klass, genus och etnicitet, men där även överskridanden av gränser sker. Här ges en rad intressanta exempel på sådana sammanflätningar: mötet mellan Manker, Mattias Kuoljok och etnografen och fjällresenären Eric von Rosen på den sistnämndes slott i Sörmland där von Rosens etiskt tveksamma förvärv av en silverbägare med proveniens i Kuoljoks familj flyter upp till ytan. Året därpå har ångern kommit ikapp von Rosen och som för att gottgöra sitt omoraliska handlande ser till att silverbägaren blir vandringspokal i idrottstävlingen Samemästerskapen och sedermera återkommer till familjen Kuoljok. Med kapitlet vill Silvén visa på skillnader i inflytande för olika samiska aktörer beroende på vilken nivå vi tittar på; på makronivå kunde samer möta motstånd och fråntogs inflytande, men på mikronivå kunde det finnas utrymme för oväntade möten över etniska och sociala gränser, och genom det personliga mötet kunde skeenden ta helt andra vändningar – samtidigt som detta skedde inom ramen för en paternalistisk och exotifierande världsbild.

Kapitel 7, »Skuggspel», ägnas åt vilken plats och roll samtidens ideologiska strömningar som rasbiologi, antisemitism och nazism har i Mankers arbeten och sociala nätverk. I den etnografiska praktiken ingick det att beskriva människors utseenden, kroppars disposition och rörelse, och dessa präglades ofta av värderande omdömen. I Mankers publikationer förekommer rasbiologins terminologi för att beskriva samers utseende och kroppsbyggnad, exempelvis »rastyp» eller »man av nordlapsk typ», men begreppet »typ» användes även i samtiden för att beteckna olika slags föremål, som »mössor av jukkasjärvityp», som Maja Hagerman har påpekat. I rasläran ingick föreställningen att det existerar mänskliga raser och att kroppsliga dispositioner hänger samman med kognitiva sådana vilket resulterade i en rangordning av människor. Denna rangordning kom att tas till intäkt för »rashygieniska» åtgärder som sterilisering, men även i genomgripande kroppsliga kartläggningar och mätningar av kropps-mått av flera av samhällets minoriteter. Som nämnts tidigare hade Manker genom åren etablerat många vänskaper bland samerna och hans användning av rasbiologins terminologi framstår som, menar Silvén, något ambivalent och samtidigt genomkorsad av varma känslor vilande på en paternalistisk grund. Silvén gör i kapitlet även en grundlig analys av Mankers efterlämnade korrespondens vilken gör det möjligt att få en tydligare bild av hans ställningstaganden i tidens politiska frågor. Hon tolkar Mankers förhållningssätt som uttryck för den »salongs- eller vardagsantisemitism» som i landet länge förekommit i olika former. När Silvén i den historiska backspegeln försöker

förstå hur – från vår samtida horisont – tillsynes oförenliga positioner kunde rymmas inom en och samma person använder hon begreppet *komplexitet*. Manker var, menar hon, en komplex människa och forskare som speglade sin tid som rymde många olika konfliktlinjer och där var och en formade sin egen hållning. I kapitlet förekommer en rad citat ur brevväxling på tyska som inte har översatts. Det är synd, för det minskar tillgängligheten till den fina analys av brevsamlingen som Silvén gör och förståelsen för de goda analytiska poängerna riskerar att gå förlorade. Kunskaperna i tyska är tyvärr inte lika utbredda idag som de tidigare var i akademien och i övriga samhället varför en översättning hade varit på sin plats. Om det blir aktuellt med ett nytryck kan dessa förslagsvis placeras i fotnoterna.

I kapitel 8, »Att gestalta det samiska», riktar Silvén blicken mot de förändrade maktbalanserna mellan »utforskare» och »de utforskade» och går utöver Mankers individuella levnadstid och verksamhet för att ge perspektiv på hans gärning. Hon analyserar bland annat tillkomsten av den nya utställningen »Samer» på Nordiska museet vars projektledare var Rolf Kjellström, Mankers efterträdare, och som öppnade år 1981. Det var en tid som präglades av starkt engagemang i samiska frågor om rättigheter, identitet och kultur. Möjligheterna att påverka inriktningen på utställningen var enligt den debatt som följde i bl. a. tidskriften *Samefolket* inte tillräckliga. Att som majoritetsmuseum erbjuda visst inflytande och medverkan räckte inte längre utan det krävdes en större förskjutning av tolkningsföreträdet. Här hade jag önskat att Silvén hade fortsatt sin analys för att även diskutera tillkomstprocessen bakom utställningen »Sápmi», som öppnades på Nordiska museet år 2007 (en utställning som stängdes i februari 2022). Hade formerna för samverkan ändrats på ett genomgripande vis då, nästan 30 år efter att utställningen »Samer» skapades? Kunde museet arbeta mer i enlighet med det museimannen och forskaren Mark O’Neill beskrivit som »the social justice model»; att institutionen identifierar att den saknar kompetens på ett område och destabiliserar sin egen position genom att luckra upp de gränser som gör att aktörer inom institutionen ses som kärnan och de utanför institutionens väggar ses som marginalen?

Avslutningsvis konkluderar Silvén att Mankers verksamhet, som innefattade flera olika metoder, material och medieformer som sinsemellan förmedlade olika bilder av samer och samisk kultur, varken bara kom att bidra till en framåtriktad emancipation eller till att låsa fast samerna i historiska representationer av det nomadiserande renskötarlivet, utan förmodligen båda delar eller något mittemellan. Med sina populärvetenskapliga reseskildringar och fotografier kom Manker även att visa samiska sammanhang präglade av rörelse och förändring, sammanhang som stod i ständig dialog med det förflutna och samtiden.

Utöver de smärre anmärkningar jag har gjort i presentationen av de enskilda kapitlen vill jag lyfta några mer generella iakttagelser. Boken är nästan encyklopedisk till sin karaktär och rymmer en så mångdimensionell analys att den hade vunnit på att låta några bärande analytiska begrepp genomsyra hela texten. Exempelvis hade begreppet »fjällens sociomateriella nätverk», som har bäring på såväl mänskliga som icke-mänskliga aktörer (som arkivalier och föremål) kunnat bättre utgöra den sammanbindande röda tråden i texten. Nu introduceras det inledningsvis för att återkomma i slutet av boken. I stället använder Silvén olika begrepp i de olika kapitlen, och ibland går det lite för fort. Ett analytiskt begrepp nämns bara, för att konstatera att denna situation är precis som »begreppet». I dessa fall hade jag önskat att Silvén hade stannat upp och vecklat ut analysen mer istället för att skynda vidare till nästa exempel. Kanske hade boken tjänat på att rensa något i de analytiska ingångarna.

Det har varit mycket givande att läsa Silvén's beskrivning av de delar av samlingen som innehåller de etiskt känsliga, andliga och kraftladdade föremålstyperna, parallellt som Mankers arbeten helt nyligen använts som källa för att lokalisera en saknad sejte på Skansens område. Även återfinnandet av samiska trummor i en museisamling i Marseille, Frankrike är en aktuell fråga kopplad till Mankers verksamhet och dennes inventering av samiska trummor i museer och andra samlingar i Europa under 1930-talet. Det är uppenbart att såväl kolonialt bekämpande av samisk religion och forskares och andra samlares lust att samla in dessa kraftfulla föremål från 1700-talet och framåt fortfarande har stora återverkningar i vårt nutida samhälle.

Med detta sagt vill jag avslutningsvis gratulera till den fina gärningen att teckna denna forskarbiografi som innehåller så många intressanta analyser. Flera av iakttagelserna Silvén gör rörande ambivalensen och komplexiteten i forskaren Mankers position, när vi ser på den i historiens backspegel, är tillämpbara på flera av Mankers samtida kollegor. En mycket viktig förutsättning för att Silvén har kunnat göra detta noggranna arbete har varit hennes obegränsade tillgång till museets och arkivets samlingar, en position som beskrivits som *museology from within*. Det visar på vikten av att museer och arkiv har disputerade forskare verksamma inom ramen för sina institutioner, forskare som kan samlingssystemen utan och innan och som kan upptäcka oväntade intressanta materiella ingångar i sina projekt.

Charlotte Hyltén-Cavallius

Docent i minoritetsstudier, forskningsarkivarie
 Institutet för språk och folkminnen, Uppsala
 charlotte.hylten-cavallius@isof.se

Fredrik Skott, Vardagsskrock. Från abrakadabra till önskebrunn. [Malmö] 2021. 318 s. ISBN 9789189215665.

Korsar en svart katt min väg spottar jag alltid tre gånger. Nej, skrockfull är jag såklart inte. Hur skulle tur eller otur kunna påverkas av hur man agerar i förhållande till en katt? Å andra sidan finns det ju ingen anledning att utmana ödet. Det skadar inte att spotta lite. För säkerhets skull alltså. Ifall det ändå ligger något i det...

Detta ambivalenta förhållande till skrock är jag långt ifrån ensam om. Undersökningar av nutida människors inställning till skrock, magi och övertro visar att det är många som tar i trä, undviker A-brunnar och aldrig går under stegar. Men om de verkligen tror på det är svårt att veta, även för dem själva. För vad innebär att det egentligen att tro på något när det gäller magiskt handlande och skrockfullt agerande? Om detta och varför vi gör som vi gör och hur det kan förstås handlar *Vardagsskrock. Från abrakadabra till önskebrunn* av Fredrik Skott. I den drygt 300 sidor tjocka och mycket vackert formgivna boken får läsaren ta del av olika former av vardagsskrock med förklaringar till ursprung och uppkomst liksom tolkningar och kommentarer. Vissa handlingar och föreställningar är välbekanta medan andra, åtminstone för mig, är mindre kända.

Boken är uppdelad i två delar. I den första, »Perspektiv på vardagsskrock», redogör Skott inledningsvis för några statistiska undersökningar av hur folk förhåller sig till tron på det övernaturliga och på skrock. Att 21 % av de tillfrågade år 2012 instämmer i påståendet »Det förekommer att människor går igen», och att 27 % år 2017 klassi-